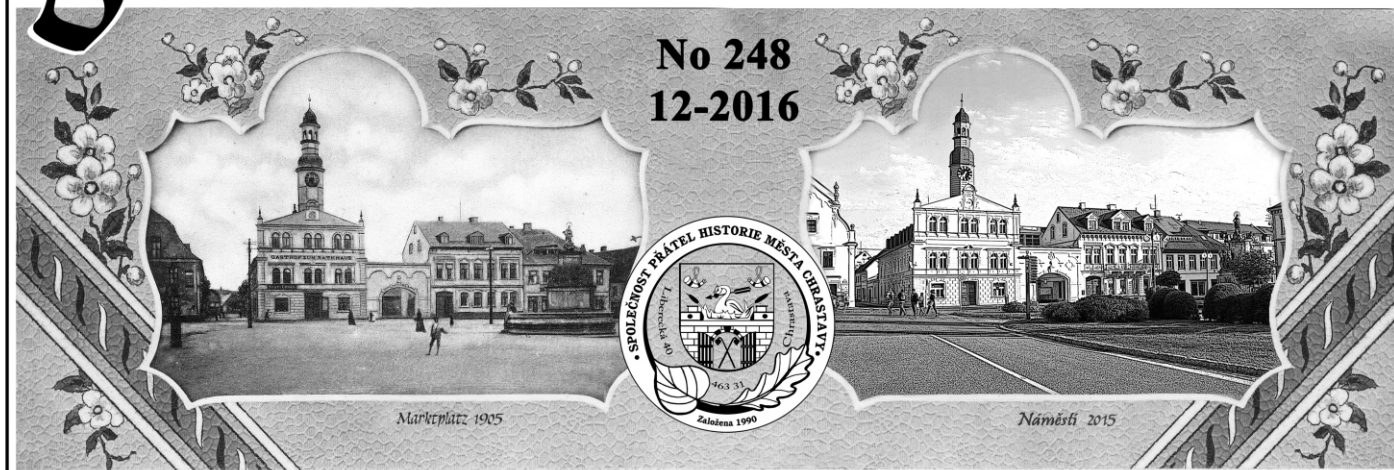

Bulletin společnosti přátel historie města Chrastavy

No 248
12-2016

KRATZAU – SCHICKSAL EINER SUDETENDEUTSCHEN STADT ÚRYVKY Z PŘEKladu KNIHY DO ČESKÉHO JAZYKA

Společnost přátel historie města Chrastavy se již druhým rokem s finanční podporou Města Chrastavy zabývá překladem německé knihy *Kratzau, Schicksal einer sudetendeutschen Stadt* (Chrastava – dějiny sudetoněmeckého města) vydané v roce 1966 (tedy před 50 lety) chrastavskými rodáky v Bavorsku.

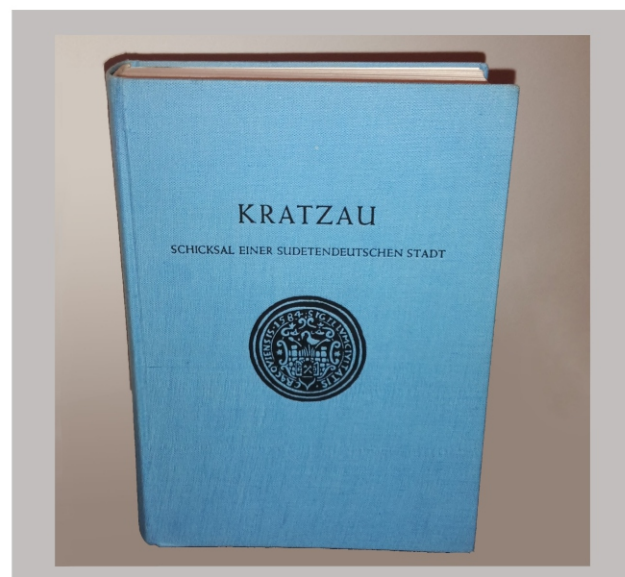
Autorem je Rudolf Schwertner (1921 – 2008), řídící učitel, aktivní člen domovského sdružení a bývalý správce chrastavského archivu. Knihu ilustroval další místní rodák, Otto Thiel. Publikace o 500 stranách textu je dosud nejobsáhlejším pramenem k historii našeho města do r. 1945 a jako taková je jedním ze základních zdrojů pro badatelskou činnost našeho spolku. V dnešním bulletinu zveřejňujeme ukázky některých textů.

Kronikáři

Dobrovolná úloha vést městskou kroniku připadala většinou městským písařům, později potom učitelům.

Nejstarší chrastavský kronikář, o kterém máme zprávy, byl městský písař Tobiáš Lichtner, zmiňovaný v Chrastavě v roce 1657. Podle zdrojů k publikaci F. A. Seeligerova „Historie libereckého okresu do vypuknutí 30. leté války“ (1936) se ručně psaná Lichtnerova Chrastavská kronika nacházela v držení řídícího učitele Schloßhauera z Oldřichova na Hranicích. Ten z ní publikoval v časopise „Mitteilungen des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Iser-Gaues“ („Zprávy spolku pro vlastivědu Ještědsko Jizerské župy“) stať o chrastavském městském právu z roku 1527. Lichtnerova kronika je podle Seeligerova také nejmenovaným zdrojem pro publikaci „Heimatkunde des Reichenberger Bezirkes“ („Vlastivěda libereckého okresu“) z let 1903 a 1904. V okresním archivu v Liberci se nachází publikace od Jana Šťovíčka z roku 1965 „Hledá se kronika Tobiase Lichtnera“. Kde se v současné době tento cenný rukopis nalézá, není bohužel známo.

O 200 let později se dějinami našeho města ve volném čase ze záliby zabýval řeznický mistr a ekonom Gregor Knesche. Narodil se 11.12.1843 v Chrastavě a zde také 23. 3. 1923 zemřel. U svého otce, nositele stejného jména, se vyučil řeznickému řemeslu a poté se vydal na několikasetletou zkušenou. Cesta ho vedla Německem až do Schleswigu (město v Šlesvicku - Holštýnsku) a potom

rakouskou monarchií do Budapešti a dále do severní Itálie. Po návratu získal na Vítkovské ulici usedlost, ve které si zařídil řeznictví a také hostinec „U loveckého rohu“ (dům číslo 286). Mimo to až do konce svého života provozoval malé hospodářství. Pokud mu zbyla chvílka času, zabýval se psaním. Mnoho roků neúnavně zpracovával kroniku svého milovaného rodného města. Krátce před svým skolem dílo dokončil. Několikasvazkový rukopis korunuje nádherný soubor ilustrací „Stará Chrastava v obrazech“.

Knesche uměl velmi dobře malovat a kreslit.

Josef Führich ho v mládí chtěl vzít do Vídně a poskytnout mu vzdělání. Znalci, jako archivní rada a badatel zabývající se rodem Valdštejnů Dr. Josef Bergel, Knescheho kroniku velmi chválili. Na smrtelném loži předal Knesche kroniku do rukou svého synovce, řídícího učitele z Ringenheinu (město v Horní Lužici; mohlo by též jít o překlep – Ringelshain = Rybnoltice; pozn. SPHMCH) Johanna Knescheho a ten tuto cenost 21 let opatroval jako oko v hlavě. Při odsunu ji zde ale musel zanechat. A tak jsme tuto písemnost pro naši knihu nemohli použít. Přesto existuje malý svazek psaný Knescheho rukou. V sešitě o 40 stranách s modrou vazbou a s titulem „*Unser Burgberg - Fische unserer Gewässer - Plauderei über Vergangenes*“ („Náš Hradní kopec – Ryby našich vod – Hovory o minulosti“) zaznamenal své vzpomínky a rukopis doplnil půvabnými ručně vybarvenými kresbami. Úryvky z těchto na informace bohatých a zábavných „Hovorů“ byly při této příležitosti vydány. Cenné obrázky, rovněž od Knescheho, znázorňují mezi jiným Hradní vrch (1860), tvrz (die Fronfeste - 1595-1840), kostel (1300-1468, 1560, 1586, 1692), radnici (1610, 1800), pivovar (1595), školu (1514-1787, 1787 až 1851), kamenný mlýn, masné krámy (Fleischbänke, 1519 až 1849). Knížečka se nachází ve vlastnictví Dr. Hansjörga Johne z Aulendorfu a ten ji ochotně poskytl ke zveřejnění.

Když od roku 1903 začalo za spolupůsobení učitelstva vycházet pokračování „Vlastivědy libereckého okresu“ (koncipované učitelem Antonem Fr. Ressellem z Fojtky), podílel se na tomto zásadním vlastivědném a historickém díle také náš chrastavský učitel Karl Kumpert. Pocházel ze staré učitelské rodiny. Jeho otec Josef Kumpert byl ve druhé polovině 19. století v Chrastavě ředitelem školy, čestným občanem a držitelem zlatého kříže za zásluhy. Karl Kumpert se narodil 15. 4. 1858 v Chrastavě. V roce 1877 v Litoměřicích maturoval, v roce 1879 získal kvalifikaci pro vyučování na základní škole (Volksschule), v roce 1897 další pro průmyslovou školu. Od 16. 9. 1877 byl zaměstnán v Chrastavě jako pomocný učitel, v roce 1880 byl jmenován učitelem a působil v našem městě až do roku 1919. Zemřel v Chrastavě 8. 8. 1927. Námi předložená práce pro období do roku 1905 v podstatě vychází z Kumpertovy kroniky. Tato se dochovala pouze jako přetisk ve výše zmíněné „Vlastivědě“.

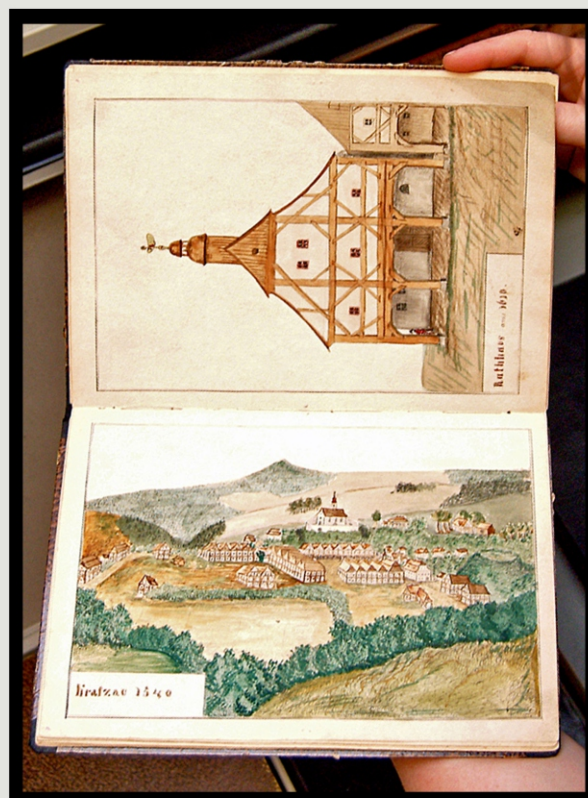
Stejně dílo jako kronikáře jmenuje také obecního (všeobecného) lékaře z Obergrafendorfu (pravděpodobně obec v Rakousku ve spolkové zemi Dolní Rakousy v okrese Sankt Pölten – venkov) Dr. Stefana Krause, narozeného v roce 1858 v Horní Chrastavě. Bližší údaje nejsou dostupné.

Pro další vedení chrastavské kroniky pro léta 1905-1945 chybí podklady. Vzniklou mezeru tady doplnil bývalý starosta města Anton Scholze. Díky svým bohatým zkušenostem ve veřejném životě, obzvláště v komunální politice, vybaven výtečnou pamětí, mohl v období mezi roky 1956-1962, daleko od své domoviny, složit poslední německý úsek historie města.

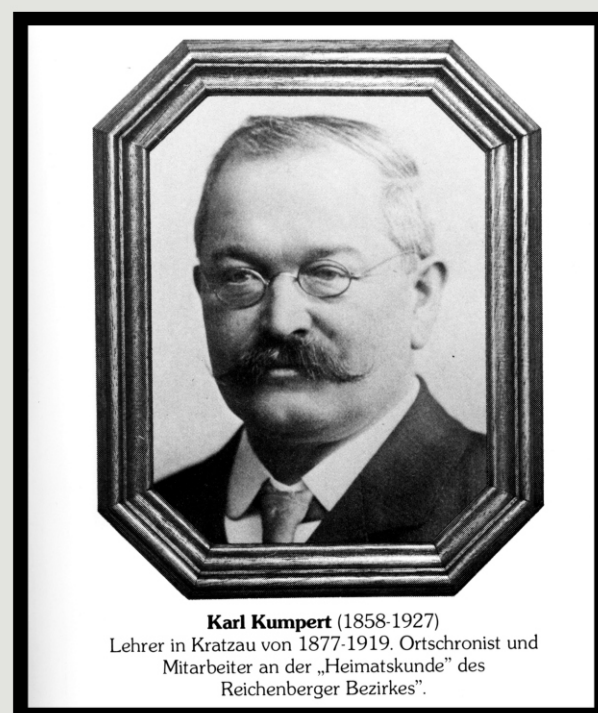
Naše kniha o domovu se v oddíle „Dějinný vývoj“ ve zmíněném období opírá o manuskript A. Scholzeho. Ve speciálních oblastech, jako například spořitelni a spolková činnost, mu mohli poskytnout cenné údaje další spolupracovníci.

Ilustrace z knihy od Otto Thiela.

Obrázky z Knescheho kroniky.

Karl Kumpert (1858-1927)

Lehrer in Kratzau von 1877-1919. Ortschronist und Mitarbeiter an der „Heimatskunde“ des Reichenberger Bezirkes.

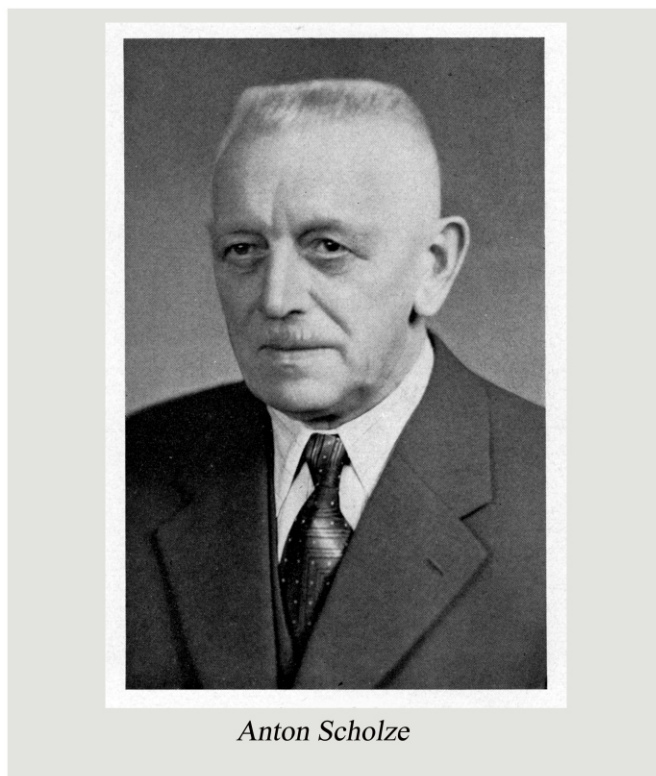
Fotografie K. Kumperta zveřejněná v roce 1983.

Anton Scholze se narodil 12. 12. 1884 v Chrastavě. Jeho otec byl zvoník, on sám se vyučil obuvnickému řemeslu, a jako mistr si otevřel vlastní živnost.

Už před první světovou válkou byl činný v Německém tělovýchovném spolku (Deutscher Turnverein) jako trenér a organizátor (Turnwart, Zeugwart). V roce 1918 se těžce nemocný vrátil z I. světové války a v roce 1919 převzal úřad předsedy tělovýchovného spolku (Sprechwart). V téže roce byl také zvolen do chrastavského městského zastupitelstva a už v roce 1920 se stal zástupcem starosty. V komunální politice našel své vlastní pole působnosti, propadl jí celý srdcem a vykonával ji velmi odpovědně. V roce 1929 byl zvolen starostou města a odpovědně řídil osud města v těžkém období hospodářské krize. Při zajištění sociální péče v rámci okresu, i jako hlava obce, dělal vše, co bylo v lidských silách, ke zmírnění nouze. V době, kdy zastával úřad, byla provedena regulace Vítkovského a Jílového potoka a Jeřice, zřízeno hřiště (Turnplatz) a koupaliště (ve Sportovní ulici) a vykonáno mnoho dalšího.

Stejně jako tělovýchovnému spolku dával svůj organizační talent úspěšně k dispozici také dobrovolným hasičům a záchrannářům. V roce 1938 z městského zastupitelstva odstoupil, ale v roce 1943 se opět stal starostou města. V roce 1945 však musel veškeré své městské pravomoci předat do rukou Čechů. Na základě zlomyslného udání byl v roce 1948 na 2 ½ roku uvězněn v sovětské zóně. Po odpykání trestu odešel do Spolkové republiky a našel domov ve městě Böblingen ve Württembersku (u Stuttgartu). Brzy nato se tam stal členem městské rady. Jeho mimořádným úkolem v této době byla péče o chrastavské krajany.

Anton Scholze

Nechyběl na žádném domovském srazu a díky svým bohatým znalostem mohl poskytovat důležité informace pro potřeby finančního odškodnění. Jeho poslední práce patřila chrastavské městské kronice, jejíž čistopis dokončil těsně před svou smrtí 5. 1. 1962.

Z názvu Craczauia se stává Kratzau

Jméno našeho města, respektive zdejší farnosti, je poprvé zmínováno roku 1352. Již tehdy určitě znělo jako dnes: „Kratzau“. Pouze tehdejší způsob zápisu se lišil. Namísto K bylo použito C, místo tz se psalo cz. Jak bývalo zvykem, u latinských tvarů názvů zemí a měst se užívalo tvarů ženského rodu s koncovkou -ia, takže v seznamu papežských desátků žitavského děkanátu z let 1352 – 1405 nacházíme tvar „Craczauia“.

Písemný tvar tohoto názvu se ve 14. století měnil pouze nepatrně: 1384 Craczouia, 1385 Croczouia, 1397 Kraczauia.

Namísto u se také objevuje w: 1355 „czur Craczow“, 1367 „in Craczaw“, 1380 „Versus Craczhaw“, 1393 „Craczawia“.

V roce 1391 se poprvé objevuje tvar Kratzte, i pro nás běžný v nářečí („Cratze“ – Městský archiv Görlitz), a ve stejném nebo podobném tvaru se často opakuje v 15. a 16. století: 1401 „by der Kracze“, 1405 „der hauptmann von der Cracze“, 1424 „uf dem Bergwerk gelegen bei der Kracz“ (Městský archiv Jihlava), po roce 1428 „die Cratz“, 1430 „bein den Cratzen“, 1431 „als man uff die Cratze zoch“. Teprve v roce 1453 se v textech nachází označení „das Stettlin Cratz“; potom 1454 „das Stedtlein Cratze mit einem freien markht“, 1549 „Städtlein Cratze“, 1562 „Stettlein Cratzs“ (Urbář panství Grabštejn), 1568 „des Stedtleins Cratze“ (Privilegium cechu pekařů, městské muzeum Chrastava). Stejně jako dnešní pravopisný tvar „Kratzau“ čteme v roce 1527 „daß städtlein Cratzau“, potom opět v roce 1567 „zur Cratzau“ (Chrastavská soudní kniha aj.), 1598 „zur Cratzaw“ (kniha místopřísežných z Reichenau v Sa-

sku – Bogatynia aj.). Nakonec se název našeho města ustálil na „Kratzau“ v roce 1790 v díle „Topografie Českého království“ (Schaller) a v roce 1834 v díle „Království české“ (Sommer).

Názvy Ober- a Unter-Kratzau (Horní a Dolní Chrastava) se poprvé objevují roku 1454: „die dorffer Ober-kratz und nider kratzen“, pak roku 1500 „in der Nyder Cratze“, „zu Niederkratze“, 1549 „in der niderkratzen“, „Dorf ober Cratze“, před rokem 1562 „Nider Kratze“, Ober Cracze“ (Urbář Grabštejn), 1567 „in der Nider Cratzau“ (chrastavská soudní kniha), 1786 poprvé Unter-Kratzau, 1790 Unter-Kratzau, Ober-Kratzau, 1834 Nieder-Kratzau, Ober-Kratzau, od roku 1850 opět Unter-Kratzau. Úprava z Nieder- na Unter- se jinak v celém okrese Liberec nevyskytla (srov. Nieder-Wittig – Dolní Vítkov, Nieder-Berzdorf – Dolní Suchá, Nieder-Hanichen – Dolní Hanychov).

Nářeční tvary místních jmen znějí „Krotze“ (výslovnost se širokým, „a“ se přibližujícím „o“), Eaberkrotze, Niederkrotze. V nářečí se Unter-Kratzau nikdy nezdomácnělo. Je pozoruhodné, že od samého začátku má název města tvar ženského rodu: Craczauia, von der Cracze, by der Cracze, stejně jako v nářečí „de Krotze“, ei dr Krotze“. Podobně nářečí nakládá také s názvy sousedních měst se stejnou koncovkou: Zittau = de Sitte, ei dr Sitte (Žitava), Grottau = Groote, ei dr Groote (Hrádek).

pokračování na str. 4

Český tvar se poprvé vyskytuje v roce 1428 ve zprávě o husitské bitvě u Machnína: „uderili sú na ne u Krastavy“ (podle Profouse), potom ale až skoro o celé století později – v roce 1515 „miesteczko chrastawa“.

Od 16. století je v českých listinách (např. také vždy v českých zemských deskách) k dočtení Chrastawa nebo Chrastava, zatímco ještě v roce 1453 se v dvorních lenních deskách (Hoflehtentafel) Království Českého psalo „miesteczko Cracz“. Český název se sice odvozuje z lužickosrbského (hornosrbského) slova „khrost“ (= chrastí, křoví), prosazoval se ale teprve v husitských válkách, případně později, jak potvrzují všechny listinné doklady z této doby.

Horní Chrastava se v českých pramenech v r. 1542 nazývá „ves horzeyssy Chrastawa“, Dolní Chrastava v témže roce „ves dolny chrastava“, 1553 „mezi horni Chrastawu“, „ze vsi horni Chrastawy“, „z horeyssy Chrastawy“, 1562 „ves dolnij Chrastowa“, „ves Dolnij Chrastawa“, „w Wrchnij Chrastawie“. Pro rok 1563 zaznamenávají Gierach-Schwarz pro Dolní Chrastavu výjimečně a překvapivě jméno Rokytnicze, což by snad v překladu znamenalo pastvina nebo též vrbina („Weidenort“). Profous (1949) toto podání přejímá. Avšak už v roce 1936 Seeliger prokazuje, že toto jméno spočívá na omylu v podkladech českých listinách z let 1563 a 1566: „Německé návrhy kupních smluv ze 7. a 28. srpna 1562, na kterých se ony listiny zakládají a jež se nacházejí v muzeu zámku Grabštejn, jmenují jako společné jmění Albrechta a Kryštofa z Donína čtyřikrát Dolní Chrastavu, bez dalších přívlastků; jako výhradní vlastnictví Kryštofa uvádějí obec Rokytnici (Rokytnicze) a rychtu (Kretscham) v Rokytnici; míněn je Eckersbach.“

Původ a význam názvu Kratzau není jistý. Ve „Vlastivědě libereckého okresu“ z roku 1905 píše Kumpert: „Podle názoru historiků Dr. J.G.Hermanna, Antona Hoffmanna a Fr. Bernaua pochází dnešní město Kratzau nesporně z malého sídliště Wendů (slovanský kmen) Khroscawa“.

Zůstává tak přijetí bez důkazů. Výraz „pochází“ v žádném případě není správný.

Vedoucí městského muzea v Chrastavě v poválečném období, český ředitel školy na penzi Bohumil Honsa v roce 1963 uvádí, že ve školní kronice chrastavské chlapecké školy je název města uveden takto:

„Nedaleko soutoku Jeřice a Nisy stával kdysi dávno zájezdni hostinec s názvem „U Khroscu“. V jazyce Lužických Wendů (Srbů) znamená výraz „khrosc“ něco jako listnatý les. Když se tu později usídlili další rolníci, říkalo se zde „Khroscava“, z toho vzniklo české označení Chrastava.“ A pokračuje: „Je zajímavé, že ruské „Chvorost = nizkij kustarnik“ v češtině znamená „chrást“. Osídlenci z Míšně název pak změnili na „Krotze“ a z tohoto tvaru vznikla psaná podoba „Kratzau“. Samozřejmě, českému výzkumu názvů a historickému bádání jde ve starém sporu o to, „kdo byl v Čechách dříve“, o to prokázat, když už žádné české, tak alespoň nějaké slovanské jazykové kořeny. A to je ze všech sídel na horním toku Nisy nejspíše možné u Žitavy, Hrádku a Chrastavy.“

Konečně by mohla být ještě zmíněna přihlouplá lidová pověst, která navazuje na někdejší hornictví v našem okolí a na škrabky („kracle“, „Kratzen“) neboli hornické motyky patrné v chrastavském městském znaku z roku 1581:

Dva horníci spolu pracovali před obcí a jeden z nich poranil druhého svou motykou a ten zařval Au! (Kratz + Au). Zdá se zbytečné přičítat této povídce nějaký význam.

Souvislost mezi vyobrazením na městském znaku a názvem obce je možná jen v tom smyslu, že vzhledem k již 2 – 3 staletí známému názvu obce a tehdy ještě vzkvétajícímu hornictví, byly v roce 1581 do znaku zakomponovány dva kusy náradí, které bylo možno označit jako „Kratzen“. Jako chybné také Gierach-Schwarz odmítají Schallerovo tvrzení, že se Chrastava také kdysi jmenovala Pirna.

A tak zůstávají název našeho města a jeho význam přinejmenším v šeru a nelze očekávat, že by se vyjasnily.

Zpracovala Jana Zahurancová podle překladů :
Petra Medřického, PhDr. Fr. Vydry a Zdeňka Smrkovského.

Bulletin společnosti přátel historie města Chrastavy

No. 248 bylo vydáno v prosinci 2016

Vydává jako přílohu Chrastavských listů a pro svoji potřebu Společnost přátel historie města Chrastavy.
Toto číslo připravila: Jana Zahurancová a Petr Medřický.

Napsat nám můžete na e-mail: sphmch@volny.cz

